

MULTIPERSPEKTIVNOST (POST)JUGOSLOVENSKIH ISTORIJA

OD SREDINE OSAMDESETIH do početka devedesetih godina prošlog veka radikalno je promenjena privilegovana ideološka paradigma u odnosu prema Jugoslaviji, svuda na prostoru na kom se prostirala. Jugoslavija je u toj paradigmi smatrana za optimalni okvir koji je, raskrstivši sa idejom unitarizma i centralizma, mogao da bude ispunjen novim jugoslovenskom sadržajem, drugačijim od integralnog jugoslovenstva međuratne epohe. Pri kraju vladavine, Tito je znao da uputi kritičke reči u odnosu na ono što je prepoznao kao prenaplašavanje užeg, republičkog, a zanemarivanje jugoslovenskog okvira. Čak je i odrednica Jugosloven postajala prisutnija u javnosti, po pravilu među urbanijom i obrazovanijom populacijom, kako pokazuje popis stanovništva iz 1981. godine, na kom se broj Jugoslovena, u odnosu na popis iz 1971. povećao čak više od četiri puta (sa 1,3 na 5,8 odsto ukupne populacije). Sredinom osamdesetih godina još uvek su se pevale pesme u slavu Jugoslavije, njenog jedinstva, bratstva naroda i narodnosti, a jugoslovenstvo je bilo promovisano pretežno kroz pop-kulturu. U javnom diskursu znatno više nego u prethodnim decenijama govorilo se o životu “prosečnog Jugoslovena”. Na površini je sve izgledalo manje-više kao društvo koje se, bez obzira na sve probleme, svakako ne nalazi pred potpunim i krvavim slomom koji je ubrzo usledio.

Ali, šta se zapravo skrivalo u dubini i šta je dovelo do tako snažne erupcije?

Jugoslavija je ostavila dubok trag, i sve do sada, a može se pretpostaviti da će tako biti još dugo, unosi puno emotivnog naboja u svim državama njenim naslednicama. To je iskustvo koje se ne može izbrisati, nezavisno od toga kako ga danas neko ocenjuje i vrednuje. Jugoslavija je imala dinamičnu i veoma služenu istoriju, ali se isto može reći i za mnogo druge države, ako ne i za sve. Ono što Jugoslaviju čini drugačijom jeste činjenica da o njoj, kao i o tek nekolikim drugim zemljama nastalim i nestalim u kratkom XX veku, govorimo isključivo u prošlom vremenu. Ovaj zbornik je jedan u nizu pokušaja da se odgovori na pitanje zašto je to tako.

Jugoslovenska država nastala je 1918. prvodecembarskim aktom ujedinjenja Srbije i Crne Gore sa južnoslovenskim pokrajinama razbijene Austrougarske (formalno sa Državom Slovenaca, Hrvata i Srba). Nova država nazvana je *Kraljevina Srba Hrvata i Slovenaca*. Ova država nastala je objedinjavanjem Južnih Slovena, od kojih je svaka pojedinačna skupina (narod, etnija) bila u različitoj fazi izgradnje sopstvenog identiteta. Dovršenost ovog procesa bila je prepoznata i priznata kada je reč o Srbima, Hrvatima i Slovencima, iako su i kod ova tri naroda procesi konstrukcije identiteta bili u različitim fazama. Takvo shvatanje našlo je izraz i u nazivu države i konceptu jedinstvenog, ali troimenog naroda. Nascentni nacionalni identiteti Makedonaca, Bošnjaka i Crnogoraca bili su ignorisani, a razvoj tih identiteta zaprečen. Srpska politička i intelektualna elita je podrazumevala, naime, da oni većinom svakako pripadaju srpskom delu troimenog naroda, čemu je hrvatski nacionalni program, razume se, imao mnogo toga da zameri, naročito u pogledu muslimanskog stanovništva. Koncept troimenog naroda redefinisani je od 1929. oktobrom, dekretiranim integralnim jugoslovenstvom, sa ciljem amalgamisanja svih južnoslovenskih (id)entiteta u jedinstvenu jugoslovensku naciju.

Ipak, ideja narodnog jedinstva, ideja postojanja/stvaranja jedinstvene jugoslovenske nacije, imala je višestruke koloseke i različite nosioce, svoje idealiste i pragmatičare, svoje pravoverne i jeretike,

zatočnike i disidente, iskrene pobornike i konformiste. Pa i protivnike. Veliko je pitanje da li je ona "kompromitovana" služenjem centralizaciji i političkoj dominaciji delova srpske političke elite, ili je, i bez toga, stvaranje i dalji razvoj individualnih nacionalnih identiteta bio izglednija istorijska perspektiva. Vreme je dalo za pravo ovom drugom ishodu, ali koji su razlozi tome? Da li su oni samo posledica specifičnog sklopa političkih odnosa, ili su proizlazili iz same logike istorijskog procesa izgrađivanja individualnih nacionalnih identiteta? Ipak, ne čini se opravdanom tvrdnja da je Jugoslavija *kao državni projekat* bila neumitno neodrživa. Sa druge strane, neopravdane su bile i tvrdnje da različiti narodi "na slovenskom jugu" zapravo tvore jedinstveni narod, kao što je neopravdano bilo očekivanje takvog njihovog stapanja u budućnosti. Naprosto, za takvo očekivanje nedostajalo je sve drugo, osim idealizma idealista i cinizma hegemonista. Evidentne razlike su predstavljane kao svojevrsna aberacija istorije koju je potrebno i moguće u novom državnom okviru "ispraviti". Međutim, konsenzus oko karaktera zajedničke države, shvaćen uglavnom kao stvar elita upitnog legitimiteta, ostvarivan dnevno-političkim nagodbama, nikad nije suštinski postignut. Jugoslovenstvo je bilo stvarna, ali difuzna ideja, koja je rigidnim svođenjem na jednu dekretiranu formulu izgubila mnogo od svoje inicijalne snage.

Razorena u ratu koji je u Jugoslaviji počeo 1941. godine, opterećena nasleđem etnički motivisanih internih zločina, Jugoslavija je obnovljena kao federativna republika, u kojoj je dominantni obrazac političke i partijske elite bila unutrašnja kohezija (bratstvo i jedinstvo), kosmopolitizam i nepristajanje na provincijalizam. Cilj je bio slabljenje i pacifikacija nacionalističkih ideologija, koje je trebalo prevazići jugoslovenskim državnim okvirom, građanskim identitetom kao nadnacionalnom formulom, sa postojećim priznatim i afirmisanim pojedinačnim etničkim identitetima jugoslovenskih naroda (i narodnosti), a ne izvedenog njihovim amalgamisanjem. Koncept narodnog jedinstva bio je, dakle,

---

odbačen, ali je sačuvana državna ideja. Tako je sistematski izgrađivana koncepcija o kompleksnom identitetu koji je podrazumevao nacionalnu (etničku) i nadnacionalnu (državnu) komponentu, kao svojevrsni garant ravnopravnosti naroda koji zajedničku državu tvore, kako u međusobnim odnosima, tako i prema spolja. Kao identitetsko određenje jugoslovenstvo postaje ispunjeno realnim sadržajem. Reč je o realnom i široko prihvaćenom istorijskom i političkom legitimitetu države, zasnovanom na zajedničkoj antifašističkoj borbi pripadnika svih etničkih (jugoslovenskih i manjinskih) grupa protiv fašizma (1941–1945), na antistaljinizmu i otvorenom sukobu sa Staljinom (1948–1953), na samoupravljanju, kao originalnom jugoslovenskom putu u socijalizam, na nesvrstanosti, tj. vanblokovskoj politici, koja je Jugoslaviju načinila jednim od predvodnika šireg kruga zemalja koje nisu prihvatile hladnoratovsku podelu na interesne sfere Moskve i Vašingtona; na svestranoj emancipaciji i izrastanju socijalne države koja je građanima ponudila perspektivu izlaska iz siromaštva i egzistencijalne ugroženosti. U tom kontekstu posmatrano, posleratna Jugoslavija je bila istorijski neponovljiv nacionalno-identitaran, emancipatorski, modernizacijski, ali i bezbednosni okvir za razvoj svih naroda koji su u njoj živeli. Dovođenje konstituisanja nacionalnih subjektiviteta Muslimana, Crnogoraca, Makedonaca, snažan modernizacijski iskorak, ali i zaštita od teritorijalnih pretenzija suseda, svedoče o istorijskom značaju jugoslovenske integracije.

Sa delegitimizacijom socijalističke ideologije i monopolističke vladajuće grupacije (KPJ-SKJ) i sa slomom socijalizma posle 1989. usledio je i raspad jugoslovenske države. Ona je, u ime demokratije (shvaćene kao suprotnost dotadašnjem poretku), razarana uz obrazloženje da je “nacionalno pitanje – demokratsko pitanje”, što nije sporno, ali i sa polazištem da je nacionalistički odgovor na to pitanje takođe – demokratski. Jugoslavija je srušena na nacionalističkoj platformi, uz unisono obrazloženje da samim svojim postojanjem predstavlja prepreku razvoju i slobodi. Elite svih

jugoslovenskih naroda videle su razloge da u zajedničkom državnom okviru prepoznaju stvarne ili navodne krivice za sve ono što je u svakoj pojedinačnoj republici prepoznavano kao problem, na šta su se nadovezali i problemi u odnosima među samim republikama. To su bile prvenstveno koncepcijske razlike u pogledu budućnosti jugoslovenske zajednice. S usponom nacionalističkog viđenja odnosa u Federaciji, koje je tokom osamdesetih, uglavnom preovladalo među elitama u Srbiji, uz široku podršku društva i konačno podignuto na nivo njene državne politike, stvorena je atmosfera u kojoj je najveća jugoslovenska republika računala na to da će uspeti da nizom političkih ofanziva izvede ustavne reforme čija je formula bila “moderna federacija” kakvu, doduše, niko drugi u Jugoslaviji nije prihvatao, jer je podrazumevala recentralizaciju. Koncept takvih ustavnih promena imao je, sa stanovišta Srbije, samo jednu alternativu sadržanu u uverenju da ni oružane borbe “nisu isključene”, kao i da “granice diktiraju jaki”. Sva je suština bila u tome da je sa stanovišta srpskih elita pitanje eventualnog razdruživanja Jugoslavije značilo neprihvatanje budućeg međunarodno-pravnog statusa dotadašnjih unutarjugoslovenskih granica između njenih federalnih država članica, s izuzetkom Slovenije. Za ostvarenje svoje vizije Jugoslavije Srbija je računala na snagu, manje-više, čitave JNA. Otuda, ako se nacionalistički odgovori na epohalne izazove pred kojima se krajem osamdesetih našla Jugoslavija mogu prepoznati u svim njenim republikama, politika koju su zastupale srpske elite i sprovodila vlast u Srbiji bila je katalizator koji je, u formi otvorenih pretnji, galvanizovao ostale nacionalizme i odredio karakter i način budućeg raspada Jugoslavije. Otuda se Srbija i u jugoslovenskoj krizi (ali i posle njenog raspleta, u mnogočemu do današnjeg dana) našla na drugoj strani, usamljena u odnosu na sve ostale države nastale raspadom Jugoslavije.

Kao i u slučaju istorije nastanka i konstituisanja jugoslovenskih naroda, i u slučaju njihovog izlaska iz jugoslovenske države,

---

istorijske situacije bile su bitno drugačije. Svaka od zemalja nastalih raspadom Jugoslavije (1991), već u procesu raspada imala se suočiti sa problemima koji su samo delimično bili istovetni. Različiti su bili i ciljevi, tako da je evolucija svake od nekadašnjih jugoslovenskih republika bila osobena. Kada se konačno kristalisala zajednička perspektiva članstva u EU polazne pozicije bile su dramatično različite. Neravnomernost razvoja u Jugoslaviji samo je delimično razlog za takvo stanje, dok veći deo neposrednih razloga korene ima u prvoj polovini devedesetih, koje su, uz izuzetak Slovenije, donele poništavanje bezmalo svih učinaka modernizacije u drugoj polovini XX veka.

Ovakav ishod i slom jugoslovenske države ima i dublje uzroke, koji se i nalaze u istorijskim kontinuitetima društva, politike, ekonomije, u kumuliranoj empiriji ljudi na tom prostoru, u njihovim očekivanjima i izborima. To nisu uzroci u smislu postojanja jedne tačke u istoriji na kojoj je tok događaja – navodno neumitno – krenuo ka određenom ishodu. Međutim, određene pretpostavke, čitav koloplet karakteristika društva, niz političkih odluka i ekonomskih rešenja, uticaji koji su dolazili iz svetsko-istorijskog konteksta, u izvesnoj meri i uloga konkretnih ličnosti kojima je omogućeno donošenje odluka – sve to i mnogo više od toga utiče da određeni ishodi budu mogući, odnosno u većoj meri izgledni nego drugi i da se, na kraju, i ostvare. U cilju da se ti uzroci prepoznaju ili da se makar naznači put ka njihovom prepoznavanju nastao je i ovaj projekat.

Zbornik je podeljen na četiri celine, nejednakog obima. Prvu celinu čini sažeti pregled (auto)percepcija, saznanja i reprezentacija južnoslovenskih zajednica u dugom istorijskom trajanju te, od kasnog 18. veka nadalje, koncepcija južnoslovenskih sličnosti i razlika, uzajamnosti i zajedništva, odnosno jugoslovenskih ideologija i politika u raznim južnoslovenskim nacionalnim tradicijama do 1918. godine. Napisao ga je Drago Roksandić.

Drugi deo kome pripada pretežno politička istorija dalje je segmentiran, logično prateći put prema kome se Jugoslavija i razdružila – na konstitutivne elemente njenog federalizma, s izuzetkom dve pokrajine koje su, takođe, imale svojih izrazitih specifičnosti u drugoj Jugoslaviji. Svaka od ovih celina: Slovenija (Božo Repe), Hrvatska (Ivo Goldstein), Srbija (Latinka Perović), Bosna i Hercegovina (Husnija Kamberović), Crna Gora (Šerbo Rastoder), Makedonija (Ljubica Jančeva i Aleksandar Litovski), Vojvodina (Milivoj Bešlin) i Kosovo (Mrika Limani), napisana je kao pregledni tekst, ali su ciljano birani autori koji su istraživali navedenu tematiku, pa su u svoje radove mogli da uključe i vlastite šire heurističke kapacitete. Svi tekstovi u ovom delu zbornika prate razvoj nacija i istorijskih pokrajina koje su 1918. ušle u sastav Kraljevine SHS sa kratkim osvrtom na XIX vek. Nakon pregleda istorije u prvoj Jugoslaviji i za vreme Drugog svetskog rata, dužna pažnja u svakoj od ovih istorija je posvećena razvoju date republike ili pokrajine u republikanskoj Jugoslaviji, do njenog raspada 1991. U većini slučajeva autori su prikazali i postjugoslovenski period i bilans istraživanih država nakon izlaska iz jugoslovenske zajednice. Time smo, po prvi put u istorijskoj nauci, na jednom mestu dobili polazne i zaključne bilanse svih elemenata jugoslovenske zajednice i to u jednoj longitudinalnoj i multidimenzionalnoj perspektivi.

Treći deo zbornika čini nekoliko radova koji, nasuprot prethodnom poglavlju, u fokusu imaju Jugoslaviju kao celinu: njeno društvo, privredu, kulturu, svakodnevni život Jugoslovena. Autori u svojim priložima nastoje da obuhvate dinamiku razvoja jugoslovenskog prostora tokom XX veka, osvetljavajući važne aspekte kao što su pitanja socijalne emancipacije, modernizacija društva, promene u društvenoj strukturi, obrazovanju stanovništva, čime se u najvećoj meri bavi prilog Srđana Miloševića. Ekonomsko-istorijsku dimenziju jugoslovenskog XX veka dao je Vladimir Gligorov, koji je u sekularnoj perspektivi, naročito ističući negativan učinak

---

nacionalističkih impozicija u ekonomskim politikama, uočio kao bitnu odliku ekonomske istorije Jugoslavije niz pogrešnih odluka, koje su onemogućavale konvergentne razvojne procese kakvi su Jugoslaviji bili neophodni, kako bi se prevazišle prevelike regionalne razlike u ekonomskoj razvijenosti. U tekstu Nenada Makuljevića, posvećenog jugoslovenskoj kulturi (pretežno umetnosti), autor je zapravo u središte interesovanja stavio složenu interakciju kulture i politike, tačnije interakciju umetnosti i jugoslovenske ideje od sredine XIX veka, kao i njen revolucionarni sadržaj, otpore snažnijoj ideologizaciji i uklopljenost u epohalne svetske trendove u umetnosti u vreme socijalističke Jugoslavije. U prilogu Igora Dude prikazan je svakodnevni život stanovnika Jugoslavije, koji je obeležen kontinuiranim osvajanjem viših standarda stanovanja, zadovoljavanja raznih životnih potreba, popunjavanja slobodnog vremena. To se naročito odnosi na drugu polovinu veka, kada su najširi slojevi stanovništva zakoračili krupnim koracima u životne uslove kakve su mnogi Jugosloveni rođeni u Kraljevini teško mogli i zamisliti u najmlađem uzrastu, da bi za deceniju ili dve ti uslovi postali njihova realnost i realnost većine građana Jugoslavije.

Na kraju, dva teksta čine poslednju, četvrtu celinu, koja se bavi percepcijama Jugoslavije. Prilog Mitje Velikonje bavi se fenomenom post-Jugoslavije na prostoru koga je nekad obuhvatala zajednička država. Velikonja se bavi različitim diskurzivnim praksama i naracijama o Jugoslaviji posle njenog raspada, uočavajući prvobitnu *damtatio memoriae*, potom paralelizme sećanja, njihovu konfliktnost, “dijalektiku sećanja i zaborava”, instrumentalizaciju sećanja, sve do pojave nostalgije kao “retrospektivne utopije”. S druge strane, tekst Tvrtka Jakovine daje pregled jugoslovenske spoljnopolitičke orijentacije, sa posebnim osvrtom na važan segment njene nesvrstane politike.

Ipak, upotpunjavanjem portala i izlaskom zbornika nije završen rad na ovom projektu. Njegov život, zapravo, tek počinje. Povratna informacija i različite reakcije u svakom od zainteresovanih

društava mogli bi biti jednako dinamični kao i istraživački rad na ovom projektu. Rezultati projekta neminovno će se apriorno sudariti sa dominantnim ideološkim matricama, naročito s nacionalističkim predrasudama u svakom od društava o kojima je reč. Svoje stanovište iznosiće i akademska zajednica.

Već je raznovrsnost istraživačkih polja ukazivala na interdisciplinarnost i multiperspektivnost sa kojom se krenulo u rad na projektu. Nacionalna ili ideološka pluralnost je, iako prisutna, ipak, bila u drugom planu. Istraživačka multiperspektivnost je bila prioritet. Članovi projektnog tima su u ovom zborniku kao i u istraživačkim radovima na portalu nastojali da u što ravnopravnijoj meri svi sastavni delovi Jugoslavije budu zastupljeni. To je činjenica proistekla iz specifičnih okolnosti da su, zbog različitih prepreka, kojih je na sreću sve manje, istraživanja nacionalnih istorija država nastalih raspadom Jugoslavije, kao i najbolji poznavaoци tih istorija, još uvek koncentrisani u svakoj od država obuhvaćenih projektom. Jedan od ciljeva projekta je da se i to stanje na izvestan način izmeni i da se razvije i intenzivira međusobno interesovanje za istoriju susednih država. Otuda je veći deo zbornika posvećen pojedinim nacionalnim perspektivama, koje markiraju probleme i osobenosti specifične za svaku konkretnu sredinu i koje se u sumarnom pregledu mogu izgubiti. Radovi u zborniku, međutim, ne gube iz vida jugoslovenski okvir, iako veoma raznoliko tretiraju njegov značaj. Otuda su ovo, zapravo istorije Jugoslavije koje kao celina omogućavaju da se reljefno vidi koliko je kompleksna bila njena istorija.

Milivoj Bešlin

Srdan Milošević